

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К.Д. УШИНСЬКОГО

Ватковська Марина Григорівна

УДК 37.013.73

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Спеціальність 09.00.10 – філософія освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Одеса – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі методології та управління Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор філософських наук, доцент
Братаніч Борис Володимирович,
Дніпропетровський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти, декан
факультету перепідготовки педагогічних
кадрів

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор
Цибра Микола Федорович,
Одеський державний економічний університет

кандидат філософських наук, доцент
Кадієвська Ірина Аркадіївна
Одеська державна академія
будівництва і архітектури,
доцент кафедри філософії,
політології та права

Захист відбудеться «24» лютого 2010 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.02 в Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К.Д. Ушинського за адресою: вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, 65020.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського за адресою: вул. Старопортофранківська, 36, м. Одеса, 65020.

Автореферат розісланий «21» січня 2010 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

З.М. Атаманюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Становлення постіндустріального суспільства характеризується системними трансформаційними процесами, які принципово змінюють роль освітньої сфери та особистості як основного ресурсу соціального розвитку. Цей процес відображено в понятті «суспільство освіти», становлення якого ґрунтується передусім на зміні парадигмальних та соціальних основ розвитку системи освіти у напрямі її перетворення в інтегративну сферу життєдіяльності сучасного суспільства та безпосереднє соціокультурне оточення діяльності людини протягом всього її життя.

Відтак найбільш продуктивним напрямком дослідження особистості постіндустріального суспільства стає аналіз процесу її становлення та самореалізації в межах глобального, національного та локального освітнього простору. Саме від характеристик і успішності цього процесу, його відповідності потребам розвитку людини та суспільства залежить як суб'єктний потенціал економіки (якість «людського капіталу»), так і міра розкриття сутнісних сил особистості, процесу її самоактуалізації як унікальної цілісності (якість життя людини).

Для України дослідження процесу самореалізації особистості в освітньому просторі додатково актуалізується низкою особливостей національного розвитку. По-перше, це системні модернізаційні реформи вітчизняної системи освіти, що мають на меті її інтеграцію у європейський та світовий освітній простір. По-друге, це становлення в країні демократичного суспільства з поступовим переходом від етатистських до гуманоцентричних та громадянсько-правових принципів управління. По-третє, це національно-культурне відродження, яке ставить в число основних пріоритетів соціального розвитку самоідентифікацію особистості та її укорінення в національній традиції, а також проблеми полікультурності, діалогу культур і міжкультурного синтезу.

Разом з тим на сьогодні відсутній глибокий науковий аналіз процесу самореалізації особистості в освітньому просторі як цілісної філософсько-освітньої проблеми. Наявні дослідження в основному фокусуються на одній із сторін процесу – або на характеристиках освітнього простору, або на особливостях самореалізації особистості. При цьому на периферії наукових розвідок залишається не лише інтегруюча складова дослідження, а й аналіз означеного процесу у контексті особливостей посткласичної освіти. Між тим для системи освіти питанням першочергового значення залишається саме проблема механізмів та напрямків реалізації посткласичної парадигми освіти в контексті забезпечення людиноформуючих характеристик освітнього простору та забезпечення умов самореалізації особистості.

Актуальність і важливість зазначеного кола проблем і недостатня їх теоретична розробленість в межах філософії освіти є серйозною підставою для

постановки наукового завдання дисертаційного дослідження, яке полягає у визначенні сутості, особливостей, механізмів самореалізації особистості в освітньому просторі у контексті становлення «суспільства освіти»

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконувалася на кафедрі методології освіти та управління Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти в межах Державної цільової програми роботи з обдарованою молоддю на 2007-2010 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2007 року № 1016.

Представлена дисертація є також складовою частиною виконання регіональної програми роботи над основною науковою проблемою системи освіти Дніпропетровської області “Педагогічні стратегії розвитку інноваційної особистості”, а також в тій чи іншій мірі – 16 регіональних освітніх програм.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження – визначити сутність, особливості, механізми самореалізації особистості в освітньому просторі у контексті становлення «суспільства освіти».

Мета дослідження обумовила вирішення наступних завдань:

- визначити сутність та методологію філософсько-освітнього аналізу проблеми самореалізації особистості;
- виокремити особливості постмодерністської інтерпретації проблеми самореалізації особистості та можливості їх використання у філософсько-освітніх дослідженнях;
- визначити онтологічні та гносеологічні основи самореалізації особистості у контексті концептів «самість» та «картина світу»;
- обґрунтувати соціальну сутність та індивідуально-соціокультурні форми самореалізації особистості з використанням динаміки понять «самореалізація-самоактуалізація» та «особистість-індивідуальність»;
- установити парадигмальні філософсько-освітні засади самореалізації особистості з використанням евристичного потенціалу взаємодії концептів «класична освіта-посткласична освіта», «техноцентризм-гуманоцентризм» та «традиціоналізм - модерн - постмодерн»;
- обґрунтувати сутність та проаналізувати структуру постсучасного освітнього простору як середовища та чинника самореалізації особистості;
- розробити концептуальні засади проектування моделей самореалізації особистості у посткласичному освітньому просторі.

Об'єкт дослідження – освітній простір у динаміці взаємодій його суб'єктів і соціокультурних детермінант розвитку.

Предмет дослідження – процес самореалізації особистості в освітньому просторі як складова становлення та розвитку «суспільства освіти».

Методи дослідження. Методологія дослідження, крім існуючих філософських напрямків, визначається специфікою об'єкта та предмета дослідження. Загальнофілософську методологію дослідження визначають сучасні філософські теорії гуманоцентричного спрямування. Найбільше методологічне значення для дослідження освітнього простору мають положення про особистісний вимір буття та екзистенціальних проблем людини; діяльнісний характер людської сутності; життя як сфери самоактуалізації індивіда. В ході дослідження було використано порівняльно-історичний метод, структурно-функціональний метод, за допомогою якого були реконструйовані філософські ідеї, що містять відповіді на питання про функції і структуру системи освіти і її вплив на процес самореалізації особистості, метод соціального моделювання, що створив умови для проектування моделей самореалізації особистості в освітньому просторі. Важливими для роботи є положення про детермінованість процесів у духовній сфері властивостями соціальної системи; інформаційне суспільство як "суспільство освіти" з відповідними освітніми характеристиками всіх структур соціальної життєдіяльності; формування реальних можливостей гуманоцентричної переорієнтації суспільства. Що стосується філософсько-освітньої методології, то тут автор стоїть на позиціях гуманоцентричної філософії освіти.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно дає можливість на основі аналізу сутності та характеристик освітнього простору розкрити природу та механізми самореалізації особистості як унікальної цілісності, що виступає одночасно суб'єктом і власного творення, і трансформації соціального і освітнього середовища.

Наукова новизна відбивається у наступному:

1. Вперше здійснено узагальнений аналіз проблеми самореалізації особистості у контексті філософсько-освітньої методології; при цьому обґрунтовано сутність взаємодії соціальних та освітніх складових досліджуваного процесу, основу якої складає зростання значущості освітніх механізмів самореалізації у процесі формування «суспільства освіти» та ускладнення соціального змісту визначення смисложиттєвих пріоритетів особистості у контексті становлення проєктивно-моделюючих функцій освітньої сфери.

2. Обґрунтовано використання постмодерністської методології для філософсько-освітнього аналізу проблеми самореалізації особистості, передусім стосовно освітньо-проєктивного моделювання її розвитку у контексті феномену постійної трансгресії, незавершеності та невизначеності; при цьому доведено продуктивність використання синергетичної методології аналізу освітніх траєкторій особистісної самореалізації у межах концепту індивідуальної картини світу як аттрактора сутності особистості та механізму цілепокладання

особистісної освітньої діяльності для забезпечення цілісності процесів самореалізації й соціокультурного творення.

3. Доведено, що онтологічні основи самореалізації особистості у межах синергетичної інтерпретації обумовлені її самовизначенням та усвідомленням власної самості в контексті екзистенціальної дихотомії хаос-порядок (невизначеність-самоорганізація буття), при цьому найважливішою онтологічною передумовою самореалізації особистості, що визначає природу її включення в освітню діяльність, доцільно вважати родову та індивідуальну незавершеність людини, яка долається через онтологічну волю особистості до самодобудовування та досягнення сутнісної повноти у процесі культурно-освітнього становлення.

4. Показано, що гносеологічні основи самореалізації особистості пов'язані з концептом «картина світу особистості», що характеризує структуру-аттрактор, спільний як для внутрішнього світу індивіда, так і для його діяльності у зовнішньому світі, завдяки чому забезпечується їх узгодження та цілісність процесу самореалізації як упорядкування особистісного простору (мезокосмосу), а в сфері освіти – перетворення об'єктивних потреб у суб'єктивні цілі.

5. Обґрунтовано, що соціальна сутність самореалізації особистості пов'язана з подоланням її відчуженості як суперечності між потенційними можливостями індивіда та їх обмеженим здійсненням, а її індивідуально-соціокультурні форми впливають на структурування освітнього простору у вигляді системних цілей-характеристик освітнього процесу, при цьому в сучасних умовах суб'єкт самореалізації виступає насамперед як індивідуальність, що прагне до самоактуалізації з використанням механізмів самодіяльності та самосвідомості у контексті потреб та тенденцій розвитку соціуму.

6. Установлено принципову відмінність посткласичних філософсько-освітніх засад самореалізації особистості від класичних, передусім за рахунок конституювання проєктивно-моделюючої функції освіти по відношенню до суспільства та особистості; її гуманоцентричної орієнтації; акцентування на здатності людини до самовдосконалення, самонавчання та самовиховання і відтак трансформації основного предмету освіти від знань до людини; коли освітній процес набуває характеру формування культури як особистості, так і суспільства у цілому.

7. У контексті культуротворчої моделі розвитку особистості здійснено обґрунтування сутності освітнього простору як середовища людинотворення з допомогою освітніх механізмів та інститутів, а також його структури, що складається з інституційованих освітніх парадигм як об'єктивного змісту зазначеного простору; суб'єктивних його елементів, що існують у свідомості людини; індивідуальних освітніх просторів та траєкторій розвитку; при цьому показано, що саме ці характеристики є факторами соціокультурної детермінації процесу самореалізації особистості.

8. Розроблено концептуальну схему проектування моделей самореалізації особистості у посткласичному освітньому просторі, яка включає у себе наступні компоненти: особистісно-мотиваційний аспект (самість особистості; її потреби; вікові, професійні, психологічні тощо особливості); соціокультурно-детермінаційний аспект (фактори самореалізації, життєві ситуації, картина світу та формування смисложиттєвих цінностей і відношень особистості); цілепокладальний аспект (життєвий досвід, цілі, стратегії особистісного розвитку); операційний аспект (механізми особистісної самореалізації, особливості та стратегії самореалізації в основних сферах життя, типологія означених стратегій, сам процес самореалізації як вибір способів досягнення результатів); особистісно-ресурсний аспект (ключові компетентності, включаючи інтегральну життєву компетентність) та освітньо-ресурсний аспект (становлення людиноцентричних характеристик посткласичного освітнього простору).

Практичне значення одержаних результатів. Дослідження є важливим кроком у створенні концептуальних засад проектування практичних моделей самореалізації особистості в навчально-виховному процесі з використанням евристичного потенціалу посткласичної філософсько-освітньої парадигми. Проведене дослідження дозволяє уточнити та систематизувати практичні напрями реформування освітнього простору в Україні, забезпечуючи його гуманоцентричні характеристики з існуючими європейськими та світовими стандартами, у першу чергу в галузі переходу на розвивальну методологію та технологію організації навчально-виховного процесу.

Результати дослідження можна застосовувати при розробці вузівських курсів з філософії освіти, а також у нормативних курсах філософії та культурології, етики, соціології, психології. Водночас на основі його концептуальних узагальнень можна розробляти інструментально-технологічні проекти при здійсненні освітніх новацій.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертації обговорювались на наукових та теоретичних семінарах і засіданнях кафедри Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, а також знайшли відображення у доповідях на міжнародних наукових конференціях: «Сучасні проблеми гуманізації та гармонізації управління» (Харків, листопад 2008 р.); «Традиція та новація в науці та освіті» (Одеса, жовтень 2008 р.) та всеукраїнських науково-практичних конференціях «Філософія освіти як методологічна основа реформування школи» (Дніпропетровськ, квітень 2009 р.); «Розвиток післядипломної педагогічної освіти України: стан, проблеми, перспективи» (Дніпропетровськ, березень 2008 р.); «Педагогіка життєтворчості в контексті нової філософії освіти: «Психолого-педагогічний аспект» (Дніпропетровськ, травень, 2008 р.); «Особливості управління сільською школою на сучасному етапі розвитку суспільства» (Запоріжжя, жовтень 2007 р.);

“Розвиток післядипломної педагогічної освіти України в умовах інтеграції” (Донецьк, квітень 2007 р.); “Філософія освіти школи гуманістичної орієнтації” (Дніпропетровськ, листопад 2006 р.); “Теоретико-практичні засади реформування системи управління закладами освіти сільських регіонів в умовах модернізації галузі” (Дніпропетровськ, травень 2006 р.).

Публікації. Матеріали дослідження викладені і використані при написанні 13 наукових статей, 4 з них вміщені у провідних наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації та її обсяг. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, семи підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг – 218 сторінок. Список використаних джерел – 303 найменування, нараховує – 26 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, визначається мета, завдання, об’єкт, предмет, методи дослідження, сформульовані положення, які становлять наукову новизну роботи, розкривається значення дисертаційної роботи, вказується апробація результатів дослідження, структура й обсяг дисертації.

У **першому розділі** *«Самореалізація особистості як філософська проблема»* розкриваються особливості методології дослідження процесу самореалізації особистості та порівняння традиціоналістських і постмодерністських підходів до вивчення проблеми, обґрунтовуються гносеологічні та онтологічні засади самореалізації особистості, визначаються сутність та форми цього процесу.

У **першому підрозділі** *«Теоретико-методологічні засади філософського аналізу самореалізації особистості»* розглянуті основні теоретичні підходи та існуючі методології аналізу феномена самореалізації особистості. Основна увага концентрується на обґрунтуванні авторського підходу до дослідження вказаного феномену.

Проблема самореалізації особистості належить до найдавніших і постійних об’єктів філософських досліджень. Узагальнюючи актуальні на сьогодні напрями філософського аналізу проблеми, доцільно виділити наступні: зростання значущості особистісно-мотиваційного аспекту самореалізації в умовах декорпоратизації механізмів взаємодії людини та суспільства, суттєве ускладнення чинників та механізмів соціального впливу на процес самореалізації особистості, що стосується насамперед диверсифікації змісту та форм інтеріоризації суспільно значущих цінностей на індивідуальному рівні; в умовах розширення соціальних функцій освітньої сфери до рівня опосередкування всіх процесів соціальної життєдіяльності стосовно їх впливу на індивіда (що

відображено у концептах «пожиттєва освіта», «суспільство освіти», «суспільство знання») трансформація основного змісту процесу самореалізації особистості з системи «особистість - соціум» в систему «особистість - освіта».

Дослідження сутності особистості як суб'єкта саморозвитку та самоактуалізації в контексті системи соціокультурних, у тому числі і освітніх впливів відображені у роботах В. Андрущенко, Г. Балла, В. Бега, Л. Губерського, І. Зязюна, А. Кавалерова, О. Киричука, І. Колесникової, К. Корсак, С. Клепка, М. Култаєвої, М. Лукашевич, В. Лутай, М. Михальченко, В. Огнев'юка, М. Романенка, М. Цибри, В. Шинкарука та інших дослідників. Розроблено систему підходів та концепцій, що забезпечують методологію дослідження розвитку особистості та її взаємодії з соціокультурним оточенням. Серед зарубіжних дослідників найбільший внесок в аналіз проблеми внесли А. Айер, К. Апель, О. Асмолов, Т. Артемьева, В. Барулін, Г. Батищев, Д. Белл, Н. Бітянова, А. Вебер, Л. Витгенштейн, Э. Галажинський, Б. Гершунский, Н. Гоноцька, Р. Зобов, П. Козловські, Л. Коростильова та інші.

Найбільш поширене в сучасних дослідженнях розуміння сутності самореалізації особистості можна інтерпретувати як процес найбільш повного виявлення і впровадження особистістю своїх можливостей, досягнення намічених цілей у вирішенні особисто значимих проблем, що дозволяє максимально повно реалізувати людині свій творчий потенціал. Враховуючи соціальний контекст процесу, самореалізацію особистості прийнято визначати як здійснення можливостей розвитку особистості за допомогою власних зусиль, спільної творчості, спільної діяльності з іншими людьми, соціумом і світом в цілому.

Проблеми саморозвитку і самореалізації особистості як предмет філософського дослідження в сучасних умовах найбільш адекватно досліджуються у межах концепту «самість», що відображає імперативну потребу в «реалізації» себе. Під самістю розуміється особистість як носій певних сутнісних характеристик. Відтак у межах даного дослідження самореалізацію особистості ми інтерпретуємо як процес і результат знаходження свого образу в просторі життєдіяльності людини, як процес становлення особистості через вироблення індивідуальної системи цінностей, включення у соціокультурне середовище, розкриття власного потенціалу саморозвитку, передусім у межах соціалізуючого впливу освітньої сфери. Самореалізація особистості у когнітивному аспекті визначається нами як цілісне поняття, що, з одного боку позначає процес і результат засвоєння особистістю конкретних змістовних аспектів культури і оволодіння соціально значущим досвідом людства, а з іншого боку – процес самотворення особистості у відповідності до власної картини світу з використанням можливостей освітньої системи. Зі змістовного боку дисертант пропонує розглядати самореалізацію особистості як концептуальну модель розвитку людини, що втілюється у знаннях, навичках, уміннях, творчій діяльності

та емоційно-ціннісному ставленні до світу, які формуються як результат освітньої самодіяльності особистості та комплексного впливу освітніх інститутів.

У **другому підрозділі** *«Постмодерністська альтернатива традиціоналістській методології дослідження процесів самореалізації»* здійснюється порівняльний аналіз традиціоналістських, модерністських та постмодерністських методологій дослідження феномену самореалізації особистості.

Основою постмодерністської критики традиціоналістської методології дослідження проблеми самореалізації особистості слід вважати неприйняття орієнтування освітніх інститутів на конструювання особистості на основі наявних чи потрібних суспільству соціокультурних цінностей. Натомість обґрунтовується проєктивна методологія, що ґрунтується на принципах незавершеності, невизначеності та постійної мінливості моделювання особистісного саморозвитку з відсутністю чітко заданих конкретних параметрів освітньої діяльності. Відповідно пріоритетами освіти як середовища та механізму самореалізації особистості мають бути плюралізм, інноваційність, гнучкість та відкритість до постійних змін, полікультурність, цінності філософії глобальної освіти.

Стосовно дослідження проблем самореалізації особистості у контексті освітньої діяльності найбільш розробленою методологією є синергетика. З одного боку, вона акцентує увагу на неоднозначному характерові та складній процесуальності реалізації особистості як атрибута функціонування і розвитку складної системи суспільство – освіта – особистість і відповідно необхідності перебудови освітньої діяльності на засадах нелінійності, відкритості, дисипативності. З іншого боку, синергетична модель саморозвитку особистості принципово змінює ціннісний зміст процесу за рахунок його «занурювання» не лише у соціальне, а й у природне середовище, відтак визначаючи процес самореалізації особистості у межах системи «світ-людина». Це також принципово змінює зміст освітньої діяльності, передусім у напрямі становлення освіти для сталого розвитку, екологічного виховного імперативу, ноосферної освіти тощо.

У **третьому підрозділі** *«Онтологічні і гносеологічні основи самореалізації особистості»* аналізуються онтологічні підстави самореалізації особистості у межах дихотомії «хаос» та «порядок» та гносеологічні основи цього процесу у контексті концептів «самість» та «картина світу».

Самореалізація особистості у онтологічному вимірі виступає як упорядкування її буттєвого простору, що виникає у процесі людської діяльності (мезокосмосу). Передумовою самореалізації є незавершеність людини та її буття, яка долається завдяки інтенційності присутній особистості як онтологічній потребі самодобудовування та пристосування середовища у відповідності зі змістом власної сутності. Оскільки сутність особистості, «Я», лежить не тільки у самій особистості, а й у її бутті, процес самореалізації здійснюється у системі

«індивід-частина світу, що з ним взаємодіє», а самоорганізуючим аттрактором взаємодії є самість як самоусвідомлююча свідомість. Відтак освітньо-онтологічні аспекти самореалізації особистості пов'язані з внутрішньою упорядкованістю, самістю особистості і реалізуються через такі механізми, як мова, мислення, самоідентичність тощо, а сама освітня діяльність у онтологічному вимірі є нескінченним процесом особистісного самотворення себе і свого буття, що не може бути завершений і завжди є рівноважним вектором невизначеності та самоорганізації.

Гносеологічні основи процесу самореалізації особистості формуються як суб'єктивне сприйняття екзистенціальної ситуації індивідом у вигляді особистісної картини світу. При цьому інтенція до внутрішньої упорядкованості вступає у суперечність з гносеологічною основою невизначеності буття – феноменологічним сприйняттям буття індивідом як обмеженого і неструктурованого. В умовах відсутності цілісного сприйняття буття та себе окремим індивідом суб'єктивна інтерпретація буття у вигляді картини світу виступає єдиним механізмом когнітивного забезпечення власної діяльності та самості. Самореалізація відбувається як упорядкування досвіду, у якому формується сутність індивіда на основі власних уявлень про світ і себе, тобто картини світу. Остання, як узагальнення досвіду взаємодії особистості та світу, забезпечує цілісність особистості і буттєвого простору її самореалізації, є когнітивною основою самореалізації особистості як взаємно детермінованого процесу особистісного самотворення та упорядкування власного життєвого простору. Освіта, як когнітивний процес, відіграє основну роль у формуванні пізнавального інструментарію та смисложиттєвих пріоритетів картини світу особистості, визначаючи потенціал її саморозвитку та зміст і напрями пошуку індивідом власної ідентичності.

У **четвертому підрозділі** *«Сутність та форми самореалізації особистості»* подається інтерпретація сутності процесу самореалізації особистості у контексті філософської проблеми подолання відчуження.

До основних аспектів дослідження сутності процесу самореалізації як антипода відчуження слід віднести: динаміку позитивної та негативної (деформованої, ілюзорної) самореалізації; значення та роль життєвих сценаріїв; взаємодію суб'єктивних та об'єктивних аспектів процесу самореалізації; співвідношення критеріїв рівнів самореалізації індивіда в континуумі від первинного відчуття задоволення до всебічного розвитку людських здібностей; проблема автономного життєвого шляху особистості в умовах дії соціальних детермінант особистісного розвитку та її вирішення у межах освітнього простору.

Форми самореалізації особистості – це соціокультурно визначені моделі саморозвитку, що одноосібно чи на основі метапроектного синтезу слугують основою способу цілепокладання та здійснення життєвого сценарію особистості,

опредмечення змісту індивідуальної картини світу. Форми самореалізації особистості є безпосередніми чинниками структурування освітнього простору у вигляді системних цілей-характеристик освітнього процесу. Найбільше значення має узагальнення на основі системних характеристик процесу самореалізації – творчість, всебічний розвиток, самоактуалізація. Певний евристичний потенціал мають дихотомічні пари, що ґрунтуються на тих чи інших характеристиках означеного процесу (постійно-буденна чи акцентуйовано-ситуаційна форма). На основі узагальнення соціально-психологічної типології доцільно виділити форми з яскравими соціокультурними особливостями (піднесено-трагічна форма самоактуалізації, пасіонарність, самоактуалізація як форма соціальної атомарності тощо). За руйнівними та деконструктивними цілями і результатами виділяють також негативну самореалізацію особистості.

У системі освіти суб'єкт самореалізації виступає як індивідуальність, яку в межах досліджуваної проблеми доцільно визначити як особистість, здатну до самореалізації. Індивідуальність формується як аттрактор унікальної структури особистості в межах соціуму та освітнього простору за допомогою таких механізмів як суб'єктивність, вільна воля, відчуття власної цінності тощо. У процесі розвитку індивідуальності відбувається становлення динамічної рівноваги двох сторін особистості – самодіяльності як її матеріально-діяльнісного ядра та самосвідомості як виразу її духовної суті. Сам процес індивідуалізації як соціально-освітній феномен носить універсальний характер, здійснюється на кількох рівнях і в якості ключового моменту включає у себе самоствердження – конститування унікальності індивідуума та відображення цього процесу у свідомості особистості і навколишніх людей. Соціокультурно-освітній аспект індивідуалізації пов'язаний передусім з розвитком у соціумі та системі освіти механізмів включення особистості в систему соціальних відносин таким чином, щоб забезпечити максимальну диверсифікацію моделей індивідуальної самореалізації як ресурсу соціального розвитку

У **другому розділі** *«Особливості самореалізації особистості в постсучасному освітньому просторі»* аналізується вплив постсучасного освітнього простору на особливості самореалізації особистості, дослідження цього процесу у межах постсучасної філософсько-освітньої парадигми і на цій основі здійснюється обґрунтування концептуальних засад проектування моделей самореалізації особистості у посткласичному освітньому просторі.

У **першому підрозділі** *«Філософсько-освітні парадигми та проблема самореалізації особистості»* доводиться, що постсучасна філософсько-освітня парадигма є ключовим поняттям для характеристики освітнього простору, у якому здійснюється процес самореалізації особистості.

Для розуміння характеристик постсучасного освітнього простору як середовища самореалізації особистості найбільше значення має порівняльний

аналіз класичної та посткласичної філософсько-освітніх парадигм. Змістовно-ціннісна основа посткласичного освітнього простору формується на основі метапарадигмального синтезу низки філософсько-освітніх ідей, що визначають умови та чинники самореалізації особистості у інформаційному суспільстві. До таких ідей доцільно віднести:

- зміну функціонального імперативу, поступовий перехід від функції підготовки кадрів та соціалізації до проєктивно-моделюючої функції по відношенню до суспільства та особистості,

- інтегративний і всеохоплюючий характер освіти як сфери соціального життя та її трансформацію у основний ресурс суспільства та особистісного розвитку,

- у центрі освітнього процесу знаходяться не знання, а здатності людини до самостійного оволодіння ними, до самовдосконалення, до самонавчання та самовиховання. Відтак основним предметом освіти стає сама людина, що зумовлює гуманоцентричну орієнтацію освітньої діяльності на рівні масової освіти,

- культуротворчий характер нової освіти, коли освітній процес набуває характеру формування культури як особистості, так і суспільства у цілому.

Оптимізація посткласичного освітнього простору як середовища самореалізації особистості здійснюється в умовах суперництва гуманоцентризму та технологоцентризму, що знаходить свій прояв у спробах синтезу освітньо-технологічного та особистісно-розвивального підходів.

У **другому підрозділі** *«Становлення і самореалізація особистості в контексті освітнього простору»* обґрунтовується культуротворча модель розвитку як найбільш адекватна методологічна основа дослідження освітнього простору як середовища самореалізації особистості.

Освітній простір виступає як складова соціального простору, у якому в системі освітніх інститутів, відносин і зв'язків відбувається становлення та саморозвиток особистості. Вся сукупність відносин, які складаються в освітньому просторі між суб'єктами освітнього процесу, а також їх зв'язок з процесами трансформації соціокультурного оточення індивіда в механізми функціонування і розвитку освітньої сфери забезпечують процес самореалізації особистості у контексті реалізації особистісних та соціальних цілей освітньої діяльності.

Об'єктивним змістом освітнього простору є реалізовані у ньому парадигми освітньої діяльності, що задають передусім соціокультурну детермінацію цілепокладального компонента процесу особистісної самореалізації. На сьогодні формування посткласичного освітнього простору відбувається як заміна технократично-поведінкової парадигми освітньої діяльності гуманістичною. Ця освітня парадигма забезпечує необхідні для самореалізації особистості характеристики посткласичного освітнього простору, такі як створення умов для

самопізнання та підтримки унікального розвитку кожної особистості, створення свободи вибору і умов для реалізації індивідом свого природного потенціалу, можливість автономного розвитку у межах індивідуальної освітньої траєкторії.

Суб'єктивний вимір освітнього простору включає в себе систему тих його структурних компонентів, які існують у свідомості людини і представляють загальний освітній обсяг, який актуально або потенційно осмислює чи відчуває суб'єкт освітньої діяльності. У діяльнісно-процесуальному вимірі суб'єктивний освітній простір представляє собою комунікацію, діалог між суб'єктами освіти і в цій якості може розглядатися центральним елементом динамічної складової освітнього простору, рушійною силою освітньої взаємодії.

Безпосереднім середовищем самореалізації особистості є індивідуальний освітній простір – динамічна система, структурні елементи якої (змістовний, технологічний, комунікативний, рефлексивний) використовуються особистістю для саморозвитку. У межах індивідуального освітнього простору відбувається як освоєння особистістю зовнішнього освітнього простору, так і перебудова останнього під впливом внутрішньої сутності особистості, тобто інтеграція внутрішньо-індивідуального та зовнішньо-соціального в єдиний багатовимірний освітній простір індивіда. Найбільш адекватним концептуальним інструментом дослідження змісту освітнього простору як засобу самопрояву особистості є індивідуальні освітні траєкторії розвитку.

У **третьому підрозділі** *«Концептуальні засади проектування моделей самореалізації особистості у посткласичному освітньому просторі»* показано, що використання потенціалу освітнього простору для забезпечення процесу самореалізації особистості найбільш ефективно здійснюється через проектування моделей саморозвитку особистості.

Концептуальна схема проектування моделей самореалізації особистості у посткласичному освітньому просторі включає в себе об'єктивні фактори, що характеризують вплив на досліджуваний процес з боку суспільства та його освітньої сфери, суб'єктивні характеристики особистості, що визначають зміст та форми процесу самореалізації, а також сутність та особливості самого процесу самореалізації особистості як певну суб'єкт-об'єктну інтегральну цілісність.

Об'єктивна складова проектування моделі самореалізації особистості представляє собою врахування та по можливості програмування впливу соціокультурних детермінант (факторів самореалізації, та її життєво-ситуаційного, соціально-просторового контексту) на формування індивідуальної картини світу та смисложиттєвих цінностей і відношень особистості. Основна проблема, яка при цьому має бути вирішена – це формування у особистості інтегральної установки на позитивну модель самореалізації у тій чи іншій формі. Безпосередньо освітній вплив на процес самореалізації особистості здійснюється

через формування відповідного ресурсу посткласичного освітнього простору у процесі цілеспрямованої трансформації освітньої сфери.

Суб'єктивна складова проектування моделі самореалізації особистості включає в себе особистісно-мотиваційний, цілепокладальний та особистісно-ресурсний аспекти. У межах першого забезпечується відповідність формування конструктивних та соціоцентричних мотивів самореалізації особистості з врахуванням її самості; потреб у саморозвиткові; вікових, професійних, психічних та інших особливостей. Цілепокладальний аспект проектування процесу самореалізації дає можливість спроектувати цілі та стратегії особистісного розвитку на основі врахування динаміки перспективних потреб та наявних досягнень і життєвого досвіду. Особистісні суб'єктивні ресурси людини у вигляді ключових компетентностей особистості, і передусім її інтегральної життєвої компетентності виступають реальною основою синтезу суб'єктивних прагнень і об'єктивних можливостей процесу самореалізації.

Сам процес самореалізації особистості з формальної точки зору представляє собою вибір нею способів досягнення необхідних результатів у процесі індивідуального розвитку. Проектування вказаних виборів є найголовнішим завданням і найголовнішою сутнісною ознакою певної моделі самореалізації. Зі змістовного боку проектування моделі самореалізації особистості визначається характером та ефективністю дії механізмів особистісної самореалізації, особливостями та стратегіями самореалізації в основних сферах життя, типологією означених стратегій, формами та видами самореалізації.

Висновки

У **висновках** наведено теоретичне узагальнення і нове рішення наукового завдання, яке полягає у теоретичному осмисленні з методологічних позицій сучасної філософсько-освітньої думки тенденцій та закономірностей процесу самореалізації особистості в освітньому просторі.

Здійснене дослідження дає можливість в узагальнено-теоретичній формі зробити наступні висновки.

1. Проблема самореалізації особистості розглядається у контексті аналізу сутності людини, її взаємодії з соціальним оточенням, ціннісних орієнтирів діяльності та специфічного впливу соціалізуючих інститутів, передусім системи освіти. Найбільш поширене в сучасних дослідженнях розуміння сутності самореалізації особистості можна інтерпретувати як процес найбільш повного виявлення і впровадження особистістю своїх можливостей, досягнення намічених цілей у вирішенні особисто значимих проблем, що дозволяє максимально повно реалізувати людині свій творчий потенціал. Хоча поняття самореалізації зустрічається досить часто, але практично відсутній глибокий аналіз онтологічних і гносеологічних підстав самореалізації особистості та впливу освітнього

простору на вказаний процес. Ми вважаємо, що проблеми саморозвитку і самореалізації особистості як предмет філософського дослідження в сучасних умовах найбільш адекватно досліджуються у межах концепту «самість», що відображає імперативну потребу в «реалізації» себе.

2. У межах постмодернізму обґрунтовується проєктивна методологія, що ґрунтується на принципах незавершеності, невизначеності та постійної мінливості моделювання особистісного саморозвитку з відсутністю чітко заданих конкретних параметрів освітньої діяльності. Відповідно, пріоритетами освіти як середовища та механізму самореалізації особистості мають бути плюралізм, інноваційність, гнучкість та відкритість до постійних змін, полікультурність, цінності філософії глобальної освіти. Стосовно дослідження проблем самореалізації особистості у контексті освітньої діяльності найбільш розробленою постмодерністською методологією є синергетика. Центральним елементом синергетичної концепції самореалізації особистості доцільно вважати концепт «картина світу особистості», що відображає її самість, інтерпретовану як аттрактор системи «світ-людина».

3. Самореалізація особистості у онтологічному вимірі виступає як упорядкування її буттєвого простору, що виникає у процесі людської діяльності (мезокосмосу). Гносеологічні основи процесу самореалізації особистості формуються як суб'єктивне сприйняття екзистенціальної ситуації індивідом у вигляді особистісної картини світу. Самореалізація відбувається як упорядкування досвіду, у якому формується сутність індивіда на основі власних уявлень про світ і себе, тобто картини світу. Освітньо-онтологічні аспекти самореалізації особистості пов'язані з внутрішньою упорядкованістю, самістю особистості, а відтак освітня діяльність у онтологічному вимірі представляє собою нескінченний процес особистісного самотворення себе і свого буття. Освіта як когнітивний процес відіграє основну роль у формуванні пізнавального інструментарію та смисложиттєвих пріоритетів картини світу особистості, визначаючи потенціал її саморозвитку та зміст і напрями пошуку індивідом власної ідентичності.

4. Самореалізація особистості є основним соціокультурним механізмом подолання відчуження. Форми самореалізації особистості – це соціокультурно визначені моделі саморозвитку, що одноосібно чи на основі метапроектного синтезу слугують основою способу цілепокладання та здійснення життєвого сценарію особистості, опредмечення змісту індивідуальної картини світу.

5. З погляду вирішення проблем самореалізації особистості найбільше значення мають наступні філософсько-освітні ідеї постмодернізму: активність суб'єкта самореалізації в освітньому процесі, принципова незавершеність самотворення та саморозвитку індивідом в освітньому просторі; диверсифікація та плюралізація змісту і форм освітньої діяльності у відповідності з множинністю

особистісних цінностей та моделей саморозвитку; відсутність жорсткої соціальної детермінації стосовно характеристик освітнього простору як середовища самореалізації особистості; відхід від ціннісної уніфікації процесу становлення та самореалізації особистості в освітньому просторі.

6. Освітній простір виступає як складова соціального простору, у якому в системі освітніх інститутів, відносин і зв'язків відбувається становлення та саморозвиток особистості. Безпосереднім середовищем самореалізації особистості є індивідуальний освітній простір, який представляє собою динамічну систему, структурні елементи якої (змістовний, технологічний, комунікативний, рефлексивний) використовуються особистістю для саморозвитку. У межах індивідуального освітнього простору відбувається як освоєння особистістю зовнішнього освітнього простору, так і перебудова останнього під впливом внутрішньої сутності особистості, тобто інтеграція внутрішньо-індивідуального та зовнішньо-соціального в єдиний багатовимірний освітній простір індивіда.

7. Концептуальна схема проектування моделей самореалізації особистості у посткласичному освітньому просторі включає в себе низку складових. Об'єктивна складова проектування моделі самореалізації особистості – це врахування та, по можливості, програмування впливу соціокультурних детермінант на формування індивідуальної картини світу та смисложиттєвих цінностей і відношень особистості. Основна проблема, яка при цьому має бути вирішена – це формування у особистості інтегральної установки на позитивну модель самореалізації у тій чи іншій формі. Суб'єктивна складова проектування моделі самореалізації особистості включає в себе особистісно-мотиваційний, цілепокладальний та особистісно-ресурсний аспекти. Сам процес самореалізації особистості є вибором нею способів досягнення необхідних результатів у процесі індивідуального розвитку і зі змістовного боку визначається характером та ефективністю дії механізмів особистісної самореалізації, особливостями та стратегіями самореалізації в основних сферах життя, типологією означених стратегій, формами та видами самореалізації. У роботі пропонуються конкретні технології забезпечення процесу самореалізації особистості у посткласичному освітньому просторі.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Ватковська М. Г. Самореалізація особистості в умовах гуманізації системи освіти / М. Г. Ватковська // Наукове пізнання. Методологія та технологія. – 2008. – № 2. – С. 57–59.
2. Ватковська М. Г. Становлення і самореалізація особистості під впливом освітніх чинників / М. Г. Ватковська // Філософія. Культура. Життя :

міжвузівський збірник наукових праць. – Дніпропетровськ : Дніпропетровська державна фінансова академія, 2009. – Вип. 32. – С. 134–140.

3. Ватковська М. Г. Освітній контекст самореалізації особистості / М. Г. Ватковська // Практична філософія. – 2009. – № 3 (33). – С. 69-72.

4. Ватковська М. Г. Вплив системи освіти на розвиток особистості / М. Г. Ватковська // Харківський університет повітряних сил : наукові записки. Серія : Соціальна філософія, психологія. – Харків : ХУПС, 2009. – Вип.1 (32). – С. 135–140.

5. Ватковська М. Г. Освіта як фактор самореалізації особистості в контексті компетентісного підходу / М. Г. Ватковська // Педагогіка життєтворчості в контексті нової філософії освіти: психолого-педагогічний аспект // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 13-14 травня 2008 року . – Дніпропетровськ : «Інновація», 2008. – С. 61 – 65.

6. Ватковська М. Г. Освіта як фактор самореалізації особистості / М. Г. Ватковська // Розвиток післядипломної педагогічної освіти в Україні: стан, проблеми, перспективи // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26 - 27 березня 2008 року . – Дніпропетровськ : «Інновація», 2008. – С. 207 – 212.

7. Ватковська М. Г. Особливості організації курсового підвищення кваліфікації директорів навчальних закладів сільських адміністративних районів / М. Г. Ватковська // Розвиток післядипломної педагогічної освіти України в умовах інтеграції // Матеріали щорічної звітної всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 15 річчю АПН України, 11-12 квітня 2007 року . - Наукове видання. – Донецьк , 2007. – С. 165–169.

8. Ватковська М. Г. Інтеграція педагогічних та соціальних факторів як умова ефективного розвитку закладів освіти у сільській місцевості / М. Г. Ватковська // Теоретико-практичні засади реформування системи управління закладами освіти сільських регіонів в умовах модернізації галузі // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 11 - 12 травня 2006 року . – Дніпропетровськ : «Інновація», 2006. – С. 72 – 75

9. Ватковська М. Г. Становлення і самореалізація особистості під впливом освітніх систем / М. Г. Ватковська // Філософія освіти як методологічна основа реформування школи // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 14 - 15 квітня 2009 року . – Дніпропетровськ : «Інновація», 2009. – С. 98 – 105.

10. Ватковська М. Г. Особливості управління навчальним закладом в умовах модернізації галузі / М. Г. Ватковська // Регіональний аспект формування інноваційного освітнього середовища // Методичний альманах – Дніпропетровськ : «Інновація», 2009. – С. 18 – 37

11. Ватковська М. Г. Соціально-педагогічні умови модернізації сільської школи / М. Г. Ватковська // Директор школи, ліцею, гімназії. –2007. – № 1-2. – С. 10–14.
12. Ватковська М. Г. Модернізація освітніх систем сільської школи / М. Г. Ватковська // Директор школи, ліцею, гімназії. –2005. – № 5-6. – С. 179–181.
13. Ватковська М. Г. Школа як системоутворюючий фактор розвитку більшості населених пунктів сільської місцевості / М. Г. Ватковська // Нива знань / Науково-методичний альманах. –2005. – № 1. – С. 38-41.

АНОТАЦІЯ

Ватковська М.Г. Самореалізація особистості в освітньому просторі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти. – Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, Одеса, 2010.

Дисертація присвячена одній із актуальних проблем філософії освіти – дослідженню процесів самореалізації особистості в освітньому просторі.

У роботі розкрито природу та механізми самореалізації особистості як унікальної цілісності, що виступає одночасно суб'єктом і власного творення, і трансформації соціального і освітнього середовища; визначено сутність, особливості, механізми самореалізації особистості у контексті становлення «суспільства освіти», встановлено парадигмальні філософсько-освітні засади зазначеного процесу, обґрунтовано сутність взаємодії соціальних та освітніх складових досліджуваного процесу, основу якої складає зростання значущості освітніх механізмів самореалізації у процесі формування «суспільства освіти» та ускладнення соціального змісту визначення смисложиттєвих пріоритетів особистості у контексті становлення проєктивно-моделюючих функцій освітньої сфери.

Проведене дослідження дозволяє уточнити та систематизувати практичні напрями реформування освітнього простору в Україні, забезпечуючи його гуманоцентричні характеристики з існуючими європейськими та світовими стандартами, у першу чергу в галузі переходу на розвивальну методологію та технологію організації освітнього процесу.

Ключові слова: самореалізація особистості, особистість, індивідуальність, освіта, посткласична освіта, освітній простір, парадигма освіти, суспільство освіти, самість, самоактуалізація, картина світу.

АННОТАЦИЯ

Ватковская М.Г. Самореализация личности в образовательном пространстве. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.10 – философия образования. - Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д.Ушинского, Одесса, 2010.

Диссертация посвящена одной из актуальных проблем философии образования – исследованию процессов самореализации личности в образовательном пространстве. Данная диссертация является исследованием, методологию которого определяют современные философские теории гуманоцентрического направления. Наибольшее значение имеют положения о личностном измерении бытия и экзистенциальных проблемах человека, деятельностном характере человеческой сущности, жизни как сферы самоактуализации индивида.

Анализ сущности и характеристик образовательного пространства позволил раскрыть природу и механизмы самореализации личности как уникальной целостности, которая выступает одновременно субъектом и собственного создания, и трансформации социальной и образовательной среды.

Впервые осуществлен обобщенный анализ проблемы самореализации личности в контексте философско-образовательной методологии; при этом обоснована сущность взаимодействия социальных и образовательных составляющих исследуемого процесса, основу, которой составляет рост значимости образовательных механизмов самореализации в процессе формирования «общества образования» и осложнение социального содержания определения смысловых приоритетов личности в контексте становления проективно-моделирующих функций образовательной сферы.

Обосновано использование постмодернистской методологии для философско-образовательного анализа проблемы самореализации личности, прежде всего, относительно образовательно-проективного моделирования ее развития в контексте феномена постоянной трансгрессии, незавершенности и неопределенности; при этом доказана производительность использования синергетической методологии анализа образовательных траекторий личностной самореализации в пределах концепта индивидуальной картины мира как аттрактора сущности личности и механизма личностной образовательной деятельности для обеспечения целостности процессов самореализации и социокультурного создания.

Установлено принципиальное отличие постклассических философско-образовательных принципов самореализации личности от классических, прежде всего за счет конституирования проективно-моделирующей функции образования по отношению к обществу и личности; гуманоцентрической его ориентации; акцентирование на способности человека к самосовершенствованию, самообучению и самовоспитанию и затем трансформации основного предмета образования от знаний к личности.

В контексте культуросообразной модели развития личности обоснована сущность образовательного пространства как среды созидания личности с помощью образовательных механизмов и институтов, а также его структуры, которая состоит из образовательных парадигм как объективного содержания; субъективных элементов образовательного пространства, существующих в сознании человека; индивидуальных траекторий развития. Показано, что именно характеристики компонентов образовательного пространства являются факторами социокультурной детерминации процесса самореализации личности.

Разработана концептуальная схема проектирования моделей самореализации личности в постклассическом образовательном пространстве, которая включает у себя следующие личностно-мотивационный, социокультурный, операционный, ресурсный и образовательный компоненты.

Исследование является важным шагом в создании концептуальных принципов проектирования практических моделей самореализации личности в учебно-воспитательном процессе с использованием эвристического потенциала постклассической философско-образовательной парадигмы. Проведенное исследование позволяет уточнить и систематизировать практические направления реформирования образовательного пространства в Украине, согласовывая его гуманоцентрические характеристики с существующими европейскими и мировыми стандартами, в первую очередь в области перехода на развивающую методологию и технологию организации образовательного процесса.

Ключевые слова: самореализация личности, личность, индивидуальность, образование, постклассическое образование, образовательное пространство, образовательное общество, парадигма образования, самость, самоактуализация, картина мира.

ANNOTATION

Vatkovskaya M.G. Self-realisation of the person in educational space. – Written copy.

Dissertation for disputation of Cand. Sc.(Philosophy) academic degree on the speciality 09.00.10 –philosophy of education. South Ukrainian national Pedagogical University named after K.D.Ushinskiy. - Odessa, 2010.

The dissertation is devoted one of actual problems of philosophy of formation – to research of processes of self-realisation of the person in educational space. Given dissertation is the research which methodology modern philosophical theories define directions. The greatest value positions about personal measurement of life and existential problems of the person, character of human essence, a life as have spheres of self-actualisation of the individual.

Research is the important step to creation of conceptual principles of designing of practical models of self-realisation of the person to teaching and educational process with use of heuristic potential of a postclassical philosophic-educational paradigm. The carried out research allows to specify and systematise practical directions of reforming of educational space in Ukraine, co-ordinating it humane characteristics with existing European and the world standards, first of all in the field of transition to developing methodology and technology of the organisation of educational process.

Key words: self-realisation of the person, the person, individuality, formation, a postclassical education, educational space, paradigm of education, society of education, egoism, self-actualisation, world pictu

Підписано до друку 12.01.2010.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк різнографічний.
Гарнітура Таймс. Обл. вид арк. 0,9. Ум. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Замовлення № 16/10.

Видавництво «Інновація»
49006, м. Дніпропетровськ, вул. Свердлова, 70
Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру
ДК № 1761 від 22.04.2004 р.
т/ф 36-02-81